

Köken Düzleminde “Biliyorum”: Bilme-Bilim-Bilgi İlişkisi

“I Know” on The Planar of Origin: The Relationship of Knowing-Science-Knowledge

Cüneyt Coşkun

¹Kastamonu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fak. Felsefe Bölümü, Kastamonu

Orcid: C. Coşkun (0000- 0003-4369-8704)

Özet: “Biliyorum”; “düşünüyör, sorguluyor ve yazıyor” olmanın bütünü, sonucudur. Basit gibi görünen ancak karmaşık bir problematiğe sahiptir. Bu problematiğin, gerçek amacı olan bir modellemede değerlendirilmesi ise oldukça önemlidir. Bu makalede model, “köken düzlemi modeli”dir. Bu model öncelikli olarak “köken” ve “başlangıç” kavramlarının etimolojik farklılığını dikkate alarak “bilme”, “bilim” ve “bilgi” kavramlarının kaynak/ öz ölçüsünde tespitinden hareket etmektedir. Her bir kavramın dönemsel olarak anlama, anlamlandırma ve açıklama boyutundaki farklılıklar odağa alınmıştır. Bu üç ana bileşenin birbirleriyle olan ilişkisi ilgili dönemde toplumsal, ekonomik ve düşünsel zemin ile inanç düzleminde değerlendirilmiştir. Bu makalenin temel amacı, “köken düzlemi modeli” ekseninde “bilme”, “bilim” ve “bilgi” kavramlarının kökenini tespit etmektir. Ayrıca model sınırlarında “bilme-bilim-bilgi ilişkisi”ne dayalı “biliyorum”un tarihsel denklemini, M.S. 4. yüzyıl öncesi dönemle sınırlandırarak oluşturmaktır. Bu sınırlandırmamızın sebebi ise M.S. 4. yüzyıl öncesinde olduğu gibi sonrasında da daha ideal bir yargıya ulaşmada farklı “bilme”, “bilim” ve “bilgi” kavrayışlarının olmasıdır. Sonuç olarak bu dönem çerçevesinde “biliyorum”un tarihi, üç ana bileşen ilişkisinin değişen sürece göre toplam alanıdır.

Anahtar Kelimeler: Bilme, Bilim, Bilgi, “Biliyorum” Tarihi, “Köken Düzlemi Modeli”.

Abstract: “I know”; the whole of being “thinking, questioning and writing” is the result. It seems simple but has a complex problem. It is very important to evaluate this problematic in a modeling with a real purpose. The model in this article is the “planar of origin model”. This model primarily takes into account the etymological differences of the concepts of “origin” and “beginning”, and starts with the determination of the concepts of “knowledge”, “science” and “knowledge” in terms of source / essence. The differences in the periodical understanding, interpretation and explanation dimensions of each concept are focused on. The relationship of these three main components with each other was evaluated on the social, economic and intellectual ground and belief level in the relevant period. The main purpose of this article is to determine the origin of the concepts of “knowing”, “science” and “knowledge” on the axis of the “planar of origin model”. In addition, it is to create the historical equation of “I know” based on the “knowledge-science-knowledge relationship” within the boundaries of the model, by limiting it to the period before the 4th century AD. The reason for this limitation is that there are different conceptions of “knowledge”, “science” and “knowledge” in reaching a more ideal judgment, as it was before the 4th century AD. As a result, the history of “I know” within the framework of this period is the total area of the three main component relations according to the changing process.

Keywords: Knowing, Science, Knowledge, “I Know” History, “Planar of Origin Model”.

I. Giriş

“Biliyorum” ifadesi insanın gündelik dilde sıklıkla kullandığı kolay ifadelerden biridir. Oysa bu söylem, tek bir sözcükle birçok olgu, olay ve durumu içinde barındıran, insana dair tüm maddi ve manevi yapısal bileşenlerin (tarih, bilim, devlet, toplum, felsefe, psikoloji, din, kültür, dil ve düşünce gibi) örtülü cümlesidir. “Biliyorum”; “düşünüyör, sorguluyor ve yazıyor” olmanın bütünüdür. Bir

başka deyişle düşünen, akleden (kıyaslayabilen) ve dile getirebilen varlık olmanın bir tür ifadesidir. Bu çıkarım insan hayatının her alanında mevcuttur. Örneğin evrenin yaratılışı, doğası ile geleneklere özgü inanç ve uygulamaların sebebini açıklamaya yönelik söylencelerde gizlidir. Hatta doğanın işleyişini anlama ve açıklama uğraşındaki büyücülükte, ruhçulukta saklıdır. Din perspektifinde inanan ve inanılan arasındaki ara sonuçta edilgendir. Kişisel ilişkilerde duygu, düşünce ve davranış

nışların dürtüsüdür. İnsan yönetiminde ya bilgeliğin ya da zalimliğin mottosudur. Toplumsal işleyişte adalet, ahlak, vicdan, sorumluluk vb. değerlerin görünmeyen projektörü, olumlu ya da olumsuz ama yine de düzenleyici gizli elidir. Dahası Aristoteles'in "devletin kökeni nedir?" sorusunda¹ ve F. Bacon'ın (1561-1626) bilginin yönetimleri güçlendirdiği iddiasında olduğu gibi; E. B. Taylor (1832-1917), J. G. Frazer (1854-1941), C. Levi-Strauss (1908-2009), L. Lévy-Bruhl (1857-1939) ve B. Malinowski (1884-1942) gibi araştırmacıların ilkel dinlerin özü probleminde, M. Foucault'un (1926-1984) özne-iktidar kavrayışında, devleti tek elden yöneten akılda ve emperyalizmin inşasında yer aldığı gibi birçok teoride, söylemde ve yasada hep gizli öznedir. O halde "biliyorum", insanlığın yaşantı tarihinde, kendisine şah damarı kadar yakındır. Görüldüğü üzere ayrıntılarda duyumla(n)ması ve duygula(n)masıyla insana dair olanın tümcesidir. Böylesi bir potansiyel, bir solukluk kullanımdan çok fazlasıdır. Çünkü başlı başına tecrübe ve yaşantı tarihinin problematigi'dir. Basit gibi görünen ancak kompleks bir problematigi, insanın "bilme" eylemi sürecinde analiz etmek oldukça önemlidir. Bu nedenle problemin, gerçek amacı olan bir modellemeye konumlandırılması önem arz etmektedir. Çalışmamızda bu model, "köken düzlemi modeli"dir. Bu model, neyi ifade etmektedir?

Öncelikle "köken", "başlangıç" ile anlamsal açıdan çokça karıştırılan bir sözcüktür. Eş anlamlı sözcükler gibi kullanılsa da aralarında etimolojik bir fark söz konusudur. Arapçada kaynak noktası anlamında kullanılan "menşe", TDK Sözlük'te "bir şeyin çıktığı, dayandığı temel, biçim, neden veya yerdir" ve köken anlamına gelecek şekilde kullanılmaktadır. Orijinalinde somut bir konuma işaret eden menşe sözcüğü, Türkçede anlam genişlemesine uğrayarak soyut ifadeler için de kullanıldığından, köken sözcüğü ile benzeşik kabul edilmektedir. Arapçada "takdim eden şey" anlamına gelen "mukaddem" sözcüğünden türeyen "mukaddime"nin Türkçede karşılığı sayılan "başlangıç" ise TDK Sözlük'te, "bir iş, bir dönem, bir hayat vb.nin ilk bölümü" şeklinde tanımlanır. Bu tanımlamalar ışığında köken, doğrudan var olan, insanın zihinsel anlığında işlemlenmemiş, tek yönlü ve derinliği olmayandır. Başlangıç ise örgütlenmiş bir bütünlüğü oluşturacak şekilde birbirine bağlı unsurlardan oluşan vakaların sistemli ilk görünümüdür. K. Jaspers de (1883-1969) bunu şöyle özetlemiştir: "Başlangıç, tarihseldir ve ardıllara, daha önce sürdürülen düşünce türü aracılığıyla, koşullardan oluşan gelişici bir birikim sağlar. Köken ise her zaman, bir kaynaktır, ondan doğan uyarıcı eğilimle felsefeye varırız" (Jaspers, 1997, s. 50).

Görüldüğü üzere bu iki sözcük arasındaki farkı ortaya çıkaran baskın belirleyici, yalın kat² "bilme"dir. Bilme

eylemi doğada ve evrende gerçeklik halindeki bir olayın, olgunun, varolanın yansımasıdır. Yansımalarından elde edilen veriler arasında kurulan tutarlı birleşimin neticesi bilim; bu neticenin rasyonalite zemini, yani kavramlarla düşünme ve soyutlama biçimi ise felsefedir. "Şey"nin nesne durumuna sokulması ve sonrasında odağa alınıp yargıya dönüştürülmesi ise bilgidir. Öyleyse "biliyorum"; yalın kat bilme, bu bilmeler arasında kurulan tutarlı bağlar, bu bağların rasyonel zeminde işlenmesi ve yargıda bulunma dizgesinden ibarettir. Bu dizgenin işlem alanı olan köken düzlemi modeli ise "biliyorum"un yere, zamana ve dile göre değişen sürecidir. Süreç, algı akışında yer alır ve noktasal bir değerlendirmeye de tabi tutulamaz. Dolayısıyla "köken düzlemi modeli"nde "biliyorum" bir tarihtir. Bu tarih, özellikle kavrayış perspektifinde her bir dönemin kendine özgü özelliklere sahip olduğu bir sürecin bütünüdür.

Her dönemin kendi konjonktürel şartlarına göre bilme, bilim ve bilgi kavrayışı farklı olduğu gibi buna bağlı olan bilme-bilim-bilgi ilişkisi de farklıdır. Her dönem kendi dinamiklerini bir plan, harita ve dil ekseninde geçerli duruma getirir, yaşar ve yaşatır. İşte "biliyorum" da geçmiş ve gelecek arasında neden-sonuç ilişkisi kuran bir anlatıdan gerçek bir amaca yönelmiş, güç ve başarıyla tamamlanmış bir yaşantıya ilerleyen tarihtir. Dolayısıyla onu; M.S. 4. yüzyıl öncesi, M.S. 4-15. yüzyıllar, 15-17. yüzyıllar, 17-18. yüzyıllar arası ile 1789 sonrası dönemler şeklinde hem kronolojik hem de kavrayış farklılığı esasına göre sınıflandırmak mümkündür. Hatta mikro düzeyde Antik Dönem; Hıristiyan Batı Efsanesi Dönemi; İslam Medeniyeti Dönemi, Modern Batı Dönemi, Osmanlı ve 1923 sonrası Türkiye ile Türkiye'nin Post-modern dönemi özelinde derinleştirmek de mümkündür.

Bu çalışmada temel problemimiz, "köken düzlemi modeli" olarak isimlendirdiğimiz formülleştirmeye "bilme", "bilim" ve "bilgi" kavramlarının köken konumunu tespit etmek ve bu model çerçevesinde "bilme-bilim-bilgi ilişkisi"ne dayalı "biliyorum"un tarihsel denklemini M.S. 4. yüzyıl öncesi dönemle sınırlı olarak oluşturmaktır.

2. Köken Düzleminde "Bilme": Aklın Erdemi

"Bilme nedir?" sorusu kompleks bir problemdir. Bu gibi geniş kavramları tatmin edici bir şekilde tanımlamak oldukça zordur. Literatürde "bilgi nedir?" sorusuna odaklanmaktan ya da Whitehead'ın ifade ettiği gibi (2017, s. 16) "teknik amaçlar ile sözcükler arasında kimi keyfi ayrımlar yapılmadığından" olsa gerek, "bilgi" ve "bilme" kavramlarının anlam olarak aynılaştırılması sorunu de-

olarak tanımlanmıştır. Çalışmamızda kelimenin karşıladığı anlam, "derinliği olmayan, sağlam olmayan, örgütlenmiş bir bütünlüğü oluşturacak şekilde birbirine bağlı unsurlardan oluşmamış" köken düzlemindeki bilgi safhasıdır. Genelde edebi yazınlarda mecaz anlamda kullanılan kelimeyi, biz de TDK Sözlük'te kullanıldığı şekliyle "yalın kat" haliyle kullandık.

¹ Detaylı bilgi için bkz. (Aristoteles, 2017, ss. 25-27).

² "Yalınkat/yalın kat" olarak iki şekilde de kullanıldığı görülen kelime, TDK Sözlük'te "ince, tek katı olan, sağlam olmayan dayanaksız, basit, derinliği olmayan, üstünkörü"

rinleştirmektedir. “Bilme”, örtülü bir şekilde bilgi kavramının içine yerleş(tiril)en, edilgenleşen, bu haliyle kabul edilip onaylanarak karşımıza çıkan bir kavram olmuştur. Eski Yunancada “nasıl yapıldığını bilmek” anlamında “tekhne”, “olduğunu bilmek” anlamında “episteme”; Latince ise “olduğunu bilmek” anlamında “scientia”, “tecrübe ile kazanılan bilgi” anlamında ise “experientia” kullanılmıştır (Burke, 2018, s. 21). Aristoteles’in (1996, s. 75:980a) “bütün insanlar doğal olarak bilmek isterler” önermesinde de benzer bir iç içelik kendisini göstermektedir. Oysa “bilme” öz ve kaynaktır. “Bilgi” ise en genel anlamda özne-nesne arasındaki ilişkinin ürünü olarak tanımlandığında vurgu, öznenin nesneye amaçlı bir yönelimi ve nesnenin olaya özne tarafından katılımının sağlanmasıdır. “Bilme”de ise spontane gelişen, görünüştekinin kendini sunmasından ibaret olan bir deneyimden bahsedilebilir. Bu fark “bilme”nin köken olmasıyla ilgilidir. Çünkü “bilme” insanın biyolojik ve fizyolojik istemesidir. “Bilme”, psikolojik bir varlık olarak insanın güvende olma, aidiyet ve kendini değerli hissetme gibi güdüleri açısından da bir istemedir. O halde “bilme” daha çok bir bireyin erdemidir (Agarwal, 2017, s. 91). Bu bağlamların kavrama çizdiği hat, insanın yeryüzü macerasından başlayarak hem bilime hem de bilgiye temel oluşturmuştur. Bu yönüyle “bilme”, insanlık ve düşünce tarihinin her döneminde farklı perspektifler ve kavrayışlar etrafında “biliyorum” denkleminin de yapıcı unsurudur. Her dönem, kendine has konjonktürel işleyişiyle bu tarihe yeni bir katkı sağlarken “bilme” de kendisini güncellemekte ve köken olma vasfını korumaktadır. O halde “bilme”nin köken olma hali nedir?

“Bilme”nin köken halini küçük bir örnekle ele alalım. “V” harfi, hem yazılma hem görünüm hem duyum hem de sunum olarak “W” harfi için temeldir. “V” harfinin ne olduğunu ve nasıl yapıldığını bilmek, başka bir eylem olarak “W”nun nasıl yapılacağını bilmenin hazırlayıcısıdır. Ya da “Y” harfi, “V” harfi nazarında, benzer bir eylem (yazılışa) ama farklı görünüm, duyum ve sunuma sahiptir. “V” kökeninde, “W” ile “Y” harflerinin her biri başka eylemdir ve bu eylemler “V” harfinin güncellenmiş halleridir. Ancak “V” yine de var oluşuyla köken olarak mevcudiyetini korumaktadır. Dolayısıyla “bilme” temeldir, başka her eylem öncesindeki neden ve hazırlayıcıdır (Lynch, 2019, s. 957, 960). Ardıllar (“W” ve “Y”) ise hem kökenin yetkin bir şekilde kullanımını hem de kökenin eylemle birleşmesinin ürünü olarak bir öğrenmedir. Öğrenme, deneyimler sonucunda meydana gelen ve değişime yol açan bir süreç olduğundan bu süreçte köken, ardıllar üzerinde kendini dolaylı olarak var etmeyi sürdürür. O halde denilebilir ki “bilme” beynimizde veya zihnimizde bir varlık ya da bir etiket değildir. Bilinçli-bilinçsiz deneyimlerin ayrıntılı bir derlemesidir. Bir olgu, olay ve nesnenin temas ettiğimiz şeylerle ne ilişkisi oldu-

ğuna dair tanılama ve tanımlamadır (Agarwal, 2017, ss. 87-88). Bilme; “tanı”, “tanıma” ve “açıklama” olmak üzere birbirine bağlı ve bağımlı üç blokun birleşimidir. Şimdi bu blokları kısaca tanıyalım.

“Tanı”, veri toplama aşamasıdır ve bu aşamada “bilme” idrak nispetinde değildir. Başka bir deyişle düşünceden bağımsız olarak bilme hali söz konusudur. Yani öznenin amaçlı bir yönelimle nesneye yaklaşması değil, görünüştekinin (zihinsel işlemlemeden yalıtılmış) özneye kendini sürekli karşılaşılan, gösterilebilen ve tekrarlanabilen olarak sunmasıdır. Bu sunumda “bilme”, gözlemleyen kapsamına girenleri kavramsal, tepkisel ve yargılayıcı olmayacak bir şekilde naif, deneyimsiz, çığ ve “şu anda”kine dair farkındalıkla algılamaktır. Bunun davranışa yansımaları ise örtülü öğrenmenin sonucu kaddır.³ Yani deneyime dayalı⁴ ancak bilinçsiz öğrenme süreci baskındır. Torrey’in aktardığına göre (2018, s. 47), İngiliz psikolog N. Humphrey konuya şöyle bir açıklama getirmiştir:

“Bir zamanlar insanların atası olan, bilinçten yoksun hayvanlar vardı. Ancak bu, bahsedilen hayvanların beyninin olmadığı anlamına gelmiyor. Kuşkusuz bu atalar iç kontrol mekanizmaları birçok bakımdan bizimkilerle aynı olan, algı yeteneğine sahip, zeki ve karmaşık bir şekilde dürtüsel yaratıklardı. Fakat sahip oldukları mekanizmanın farkına varmış değillerdi, üstelik bunun varlığı hakkında da hiçbir fikirleri yoktu... Zekâları duyu organlarından gelen bilgiyi algılıyor ve işliyordu ama zihinleri eşlik eden herhangi bir duyunun bilinçli bir şekilde farkına varmaktan yoksundu... Beyinleri açlık ya da korku ile harekete geçiyordu. Ve böylece bu atalar davranışlarına dair içgörüden habersiz yaşamlarını sürdürmekteydiler.”

Bu tür bir öğrenme özgül olandan genel olana doğrudur ve deneyim de bu yaklaşımın temeli ve uyarıcısıdır. Bu şekilde insan aktif olarak kendi deneyimlerini oluşturur. (Andresen, Boud, & Cohen, 2000, ss. 226-227). Dolayısıyla görünüşün kendisi disiplinsiz deneyimlerden ibarettir; tam ve kesin olmayacak derecede yalın kat, çıplak, homojen ve sığ haldedir. O halde “bilme”, “tekhne”, “episteme” ya da “scientia” ölçüsünde olmayıp “experientia”ya denk düşer.

“Tanıma” ise doğa ile zihin arasındaki ilişkiyi ifade eder. “Tanı” bloğunun aksine bu aşamada farkındalık düzeyi, sadece dikkat etmek ya da yoğunlaşmak değildir, daha fazlasıdır. “Farkındalık, bir organizmanın bir koşul/durum/olay karşısındaki algısı ve bilişsel (anlayış) tepkisidir. Farkında olmak, şiddetle ‘canlı’ olmak, belirli unsurlara veya tüm

³ Örtülü/örtük öğrenme, gevşek bir şekilde farkında olmadan öğrenme olarak tanımlanır; görünüşte günlük yaşamda her yerde bulunur. Detaylı bilgi için bkz. (Cleeremans, Destrebecqz, & Boyer, 1998, ss. 406-416; Frensch & Rüniger, 2003, ss. 13-18).

⁴ Deneyim ve deney terimleri etimolojik olarak birdir. Bunun için bkz. (“Nişanyan Sözlük”, t.y.).

çevre veya duruma karşı aktif olmaktır" (Agarwal, 2017, s. 91). Bir başka ifadeyle insanın ne olduğunu, olduğu gibi bilmeye odaklandığı kapasitedir ve burada davranışı biçimlendiren kalıcı bir öğrenmeden söz edilebilir. Bilinçli farkındalık üzerine kalem alınan *Mindfulness: A Proposed Operational Definition* adlı çalışmada, bu durumun iki bileşeni olduğunu ifade edilmektedir: İlki dikkatin öz-düzenlenmesi (kendinden ayarlanması), diğeri ise şu andaki deneyim sırasında yaşanan merak, kabullenme ve açık olma kavramlarının oryantasyonudur (Bishop, Lau, Shapiro, Carlson, & v.d, 2004, ss. 232-234). Öyleyse bir taraftan insanın kim olduğunu, ortamında nelerin bulunduğunu, doğayı ve doğadaki yerini nasıl gördüğünü anlama hali; bir taraftan da nesnenin maruz kalma, disipline edilme durumu kendini göstermektedir. Dolayısıyla bu blok, "episteme" ya da "scientia" düzeyidir. Yani özne-nesne arasındaki ilişkide görünüşteki yansıma verilerinin anlaşılması ve idrak edilmesi söz konusudur. Başka bir deyişle deneyimin kavranması ve dönüştürülmesi ile öznenin de artık nesneye bilinçli yöneliminden bahsedilebilir. Çünkü "tanı"dan farklı olarak "tanıma"da farkındalıkla birlikte deneyimlerin yansıtılması, değerlendirilmesi ve önceki deneyimlerin ışığı altında yeniden yapılandırılarak tecrübe edilmesi söz konusudur. Deneyimin bu şekilde geri dönülerek gözden geçirilmesi daha ileri eylemlere de alan açmaktadır (Andresen vd., 2000, s. 226; Mutlu & Mutlu, 2017, s. 42).

"Açıklama" da sözlük anlamıyla "bir fenomenin ya da fenomenler öbeğinin, birtakım nedensel ilişkilerden dolayı, bir yasaya uyduğunu gösterme yöntemidir" (Cevizci, 2002, s. 9). "Şöyle-ve-şöyle nedir?" sorusuna cevap verme girişimidir (Petersen, Muckadell, & Hvidtfeldt, 2016, ss. 21-22). Ancak "bilme" seviyesinde böylesi bir "açıklama"dan bahsetmek doğru olmaz. Çünkü eldeki verilerle şeylerin neden öyle olduğunu açıklamak olanaksızdır. Kaldı ki "bilme" düzleminde deneyim göz önündedir ve bu durum her türlü açıklamayı gereksiz kılmaya yeterlidir. Burada "açıklama"nın içeriği, nesnenin vakaya katılımını haklılandıran totem, ruh vb. soyut ancak kişiselleştirilmiş yapıcılara bağlı mitolojik söylemlerden fazlası değildir (Bernal, 2009, s. 95). Dolayısıyla "açıklama", vaka karakterlerinin doğada bir içerik olan nesnel vasıtasıyla izahı ölçüsündedir (Whitehead, 2017, ss. 161-162).

Bütün bu verilerin ışığında "bilme", doğanın işleyişi hakkında net bir fikre sahip olmayan ilkel insanların üretime dayalı olmaktan ziyade doğadaki düzensizlikten ve bu düzensiz işleyişten en iyi şekilde nasıl faydalanabileceği, neyi nerede bulabileceği ve onlara nasıl ulaşabileceğini arama sürecidir. Görünen o ki "bilme"nin, genellikle aracı konumunda olan duyuşal içeriklerin örtülü öğrenme ile başlayan ve zamanla farkındalığa dönüşen bir işleyişi söz konusudur. Aristoteles'in de (1996, s. 78:981b), ustalar ve basit işçiler (deney sahibi insanlar) arasındaki ay-

rıma değinirken ortaya koyduğu bağlam bu minvaldedir: "Deney sahibi insanların bir şeyin olduğunu bilip, neden olduğunu bilmemelerine karşılık, diğerleri 'niçin'i ve 'neden'i bilirler". Sonuç olarak köken düzleminde "bilme", hem doğayı anlama noktasında gaye hem de üst konfirmasyona ulaşma açısından neden ve hazırlayıcı olan şemsiye bir kavramdır. Aynı zamanda bilgi ve bilim tarihine birikim sunan tecrübedir ve her tecrübe yeni problemlere ışık tutar: "nasıl biliyorum?".

3. Köken Düzleminde (İlkeleşmemiş) "Bilim"

İnsanın doğayla olan mücadelesi ister doğayla savaşıma isterse barış içinde yaşama arzusu olarak görülsün, köken düzleminde insanın -bugün anladığımız ölçekte- bilimsel bir yaklaşımla doğaya yöneldiğinden bahsetmek aşırı zorlamadır. Çünkü insan-doğa etkileşiminde çevresel faktörler, adaptasyon ve deneyimleme yoğunluğu ilkel insanın mental sınırlarını belirlemiştir (Malinowski, 2016, s. 18). Kaldı ki hayatı rahat ve güvenli kılma, dışardan gelecek tehlikeleri def etme çabası içerisinde bilimin tanınabilecek bir tarzda karşımıza çıkması da beklenebilir. Dahası bilimin bir bilgi bütünü mü, teknikler toplamı mı, sosyal ve/veya entelektüel süreç mi, bilme yolu mu, kesin olarak tanımlanmış bir yöntem mi olduğu vb. tartışmalar ise bu düzlemin konusu olmaktan fazlasıyla uzaktır. Planlı, denetimli ve düşünmeyi gözden geçiren nitelikte, katı bir faydacılıktan bahsetmek ise güçtür. Böylesi bir ortamda bilimi, Chalmers ve Ziman'ın belirttikleri gibi "kişisel görüşler veya spekülasyon hayaller yerine görebildiğimiz, işittiğimiz ve dokunabildiğimiz şeyler" (Chalmers, 1999, s. 1) ve "araştırmak" fiiliyle yakın ilişki kuran betimleme ya da tanımlamalarda aramak daha uygundur (Ziman, 2000, s. 7). Peki neden?

Bilim; henüz olgu, olay ve savları deney, gözlem ve düşünce ekseninde belli bir sisteme göre analiz etme yolu ve bu yolla elde edilen bilginin bilimsel bilgi niteliğini taşıma yetkinliğinde değildir. Bundan ziyade basit, tam oluşmamış ve tamamlanmamış; buna rağmen ilerlemenin kökeni konumunda olan gözlemsel ve tanımlayıcı bir içeriğe sahiptir. İnsanın ilgisi verimli avlanmanın mevsimleri, hangi tür hayvanların hangi koşullarda avlanabileceği, hangi tür bitkilerin besin, hangisinin şifa, hangisinin öldürücü olduğunu tecrübe etmek gibi yaşamsal gereksinimlerin karşılanmasına yöneliktir. Ayrıca insanın varlığının devamlılığını sürdürme maksadıyla gök cisimleri ve doğal fenomenlere karşı ilgi ve merakını da göz ardı etmemek gerekir. Benzer şekilde insanın uygulama eğilimi de daha çok araç-gereç yapımında kullanılacak malzemelerin teminine dairdir (Bernal, 2009, ss. 93-94). Dolayısıyla insanın bilim kavrayışı, onun doğadan beklentisi ile fiziksel çevresi arasındaki ilişki oranındadır. Bu kavrayışın sınırları dört etkene (sınıflandırma, teknik,

büyü, toplumsal gelişme ve ekonomik ilerleme) bağlı olarak genişlemiştir.

Hatırlanacağı üzere “bilme” aşamasında öğrenme, deneme ve denemenin hatırlanması şeklindeki bir deneyimleme biçimidir. Ancak bu durumda deneyimlenen olguların mutlak bir ayrımla ortaya konması oldukça problemlidir. Yani olay, olgu ve nesnelere ile benzerlikler arasında karşılaştırmalar yapmak için uygun bir kavrayış tarzının varlığında ısrarcı olmak doğru değildir. Bernal’in “ilkel bilim” dediği (2009, s. 95), Keseroğlu’nun bilgiyi düzenleme girişimlerinin ilk örneği olarak gördüğü (2005, s. 8) ve Levi-Strauss’un her türlü karışıklıktan üstün olarak tanımladığı sınıflandırma “duyulur, yani elle tutulur, gözle görülür özellikler düzeyinde ussal bir düzen yolunda bir aşamadır” (Levi-Strauss, 1994, s. 41). Diğer bir deyişle nesnelere farklılıklar ve benzerlikler temelinde sınıflar ve hatta alt sınıflar halinde organize etmektir. İlaç veya gıda olarak kullanılmayan fakat yalnızca merak duyulduğu için bitkilerin tanınması ve özelliklerinin kaydedilmesi, hayvanların yakalanıp sınıflandırılması ve bu sınıflandırmaya ehlileştirilmemiş hayvanların da dâhil edilmesi bu anlamdaki örneklerden birkaçıdır (Ronan, 2003, ss. 9-10). Gerçeğe daha çok yaklaşma gayesiyle nesnenin anlam kazandığı bir yöntem olarak bu usslama, biyoloji gibi bilimlerin gelişmesinde de etkili olmuştur. Dolayısıyla insan-doğa etkileşiminde insanın verili düzen karşısındaki gücünü yansıtmaya açısından sınıflandırma, köken düzleminde bilim aşamasının önemli araçlarından biri olmuştur.

Teknik ise insan-doğa etkileşiminde bilimin gövdesini oluşturan ana unsurlardan bir diğeridir. “Nasıl yapılabileceğini bilme/tecrübe” ile “ürün” arasındaki ara sonuç olarak teknik, Avustralyalı-Japon politikacı ve filozof Kalegri’ye (1894-1972) göre “dışımızdaki tabii kuvvetlerin düzenleyicisidir” ve “beşeri zekânın yarattığı olarak insani kabiliyetlerin gelişmesi ve olgunlaşması üzerinde tabiata karşı yürümektedir” (Kalergi, 2021, s. 29). Bu yürüyüşte doğa ile mücadelenin sadece tanımlayıcı bir mesele olmayıp uygulamadan beslenen ve onunla güçlenen bir mücadele olduğu açıktır. Özellikle hammaddenin tedariki, erişimi ve ortam koşulları teknik sürecin işleyişi için oldukça önemlidir. Bu nedenle insanın doğa üzerine net bir anlayış edinmesi ve onunla kapsamlı bir etkileşime girmesi kaçınılmazdır. Kaldı ki Asadi’nin Dark’tan aktardığına göre, “eski insanlar, yaşam yerlerini seçerken karaya, suya, deniz kaynaklarına ve minerallere erişim gibi önemli aktörlere dikkat etmişlerdir” (Asadi, Seresti, & Nashli, 2017, s. 4). Öyleyse teknik, deneyim repertuarındaki duygusal içeriklerin ihtiyaçları karşılama amacına en uygun araçların üretilmesinde beden-zihin senkronizasyonudur. Bu senkronizasyon el-göz koordinasyonunun ileri safhası, statik ve dinamik (mekanik, fizik, kimya gibi) bilimlerin ise kökenidir (Bernal, 2009, s. 103).

Frazer, Malinowski, Levi-Strauss gibi araştırmacıların ilkel insanın doğal sermayesinin ürünü olarak gördükleri büyü ise “yalancı-bilim”dir (Malinowski, 1990, ss. 65, 75-76). Yalancı-bilim, yani büyü insan ve doğa arasında kurulan ilişkide, insanın yaratıcı gücünün örneği, bilimin de ilk temsilidir. O, insan-doğa etkileşimindeki özel duygusal deneyimlere dayanarak insanın doğadan ziyade kendini gözlemlemesi ve aklın yardımından çok heyecanın insan organizmasında yarattığı etkiye kapılması sonucunda nesnelere olaya katıldığı vakalar ilişkisi ile olağan rasyonel girişimlerin dışında kalan bütün olaylar arasındaki sentezlenmede ortaya çıkmaktadır. Başka bir ifadeyle doğadaki bütün nesnelere canlı ve bir ruha sahip olduğu iddiasını; avlanma, hastalık, ölüm gibi yaşamsal çıkar problemleriyle tamamlayan (günümüz bilim anlayışıyla çelişse de) denemenin ve araştırmacı soyundan gelen deneycinin sunduğu paradigmadır.⁵ Şayet paradigma daha ideal bir yargıya ulaşma tarzı olarak tanımlanacak olursa büyü, evren ve doğaya egemen olma iddiası kadar güçlü olmasa da insanın varlığını sürdürmek ve güvenliğini sağlamak için doğadışı olayların az da olsa denetlenebilirliğini sağlama gayesidir. Bu muhtemelen bilinçsizce başlayan, sonradan kendini açığa çıkaran ve insan-doğa arasında bağlantı kuran bir kuram olarak da değerlendirilebilir. Bu kuram, daha çok benzerlikler ve yalın imgelerle gerçekteki nesnelere arasında kurulan bağa dayalı, takliden öne çıktığı evren ve doğa ilişkisini içermektedir (Bernal, 2009, s. 102). Böyle olunca modern bilimin başarılı bir şekilde kullandığı imge ve semboller arasındaki bağlamın kökenine bu kuramı yerleştirmek makul görünmektedir. Kaldı ki yalancı-bilim yakıştırmasının arkasında yatan nedenlerden biri de budur. Levi-Strauss bu durumu şöyle özetlemiştir (1994, ss. 6-7):

“Maddeler dünyasındaki doğal olaylar ile ruhlar dünyası arasında bağlantı kurulmuş ve her iki dünya ile ilgili yöntemler geliştirilmiştir. Günümüzde bu temel ilkelerin bilimsel olduğu söylenemez, fakat ilkel zamanlarda böyle müdahalelerin önerilmesi rasyonel bir davranış sayılırdı. Bu ilkeler, insanlara karşılaştıkları çeşitli olayları açıklamak için uygun bir paradigma sunmaktaydı”.

Bugünün penceresinden akılcı bilim ile büyü öğretisi taban tabana zıt görünmektedir. Ne var ki dönemseller koşullar dikkate alındığında, yaşantı tarihinde büyü, bilim kadar rasyoneldir. Çünkü esas problem, yaşamsal çıkardır. Bu bakış tarzı ekseninde büyüünün bilime çizdiği rota; duygusal deneyimden nesnel deneyime, insanın kendini gözlemlemesinden (iç gözlem) tek tek nesnelere gözlemine (dışa dönük gözlem) ve uygulanmadan duyulamaya gidiş şeklindedir. Öyleyse büyü, insanî meyiller, gereksinimler ve faaliyetler etrafında belli bir gayeye yö-

⁵ Özellikle bilim tarihi ve felsefesinde, tüm bilimsel teorinin, yöntemlerin ve yaklaşımların değişmesine yol açan temel değişme anlamındadır (Ronan, 2003, s. 5).

nelmesi hasebiyle hem bilime kökendir hem de onunla yakın akrabadır (Malinowski, 1990, s. 75).

Bu düzlemde pratik-teknik gereksinimler için doğanın sunduklarının alınması, neyin nerede bulunabileceğinin bilinmesi, bir şey üretme zorunluluğu olmaksızın bilme, anlama ve anlamlandırma çabası bilimin işleyişini ve işlevini betimleyen esaslardır. Bilim, doğaya egemen olamasa da etki edebilme, denetleyebilme çabasıdır. Bu bağlamda gerek köken düzleminde "bilme"nin gerekse "bilim" çerçevesinde elde edilen sonuçların iletisi, insanın edilgen eylemliliği reddetmesidir. Toplumsal gelişme ve ekonomik ilerleme faktörü ise bilme-bilim-bilgi ilişkisinde değerlendirilecektir.

4. Köken Düzleminde "Bilgi": " ... Diğeri Nedeniyle"⁶

Bilgi daha çok felsefi bir problem olarak incelenmiştir. Ancak 19. yüzyıl başlarından itibaren felsefeden sosyoloji, psikoloji vb. bilim dallarının ayrılması, bilgi ve toplum kuramları arasındaki ilişkiyi inceleyen bilgi sosyolojisi örneğinde olduğu gibi bilgi probleminin de farklı perspektiflerde değerlendirilmesini ve incelenmesini beraberinde getirmiştir. Böylesi bir üst yapılanma Burke'nin de *Bilgi Tarihi Nedir?* başlıklı eserine yansımıştır. O, eserin girişini "eğer hali hazırda bir bilgi tarihi olsaydı, onu icat etmek gerekirdi" (Burke, 2018, s. 11) cümlesiyle başlatmaktadır. Burke'nin burada "icat etmek" ifadesi ilgiyi üzerine çekmiş olsa da aslında vurgunun insanın yaşantı tarihine dair olduğu aşikârdır. Yaşantı tarihinin bizi yönlendirdiği iki bilgi alanı söz konusudur: 1- Geçmiş ve gelecek arasında nedensellik ilişkisi kuran "... diğeri nedeniyle" olanın bilgi alanı; 2- İçinde yaşadığımız anda güç ve başarıyla tamamlanmış ve gerçek bir amaca dönük "... diğeri sonra" olanın bilgi alanı. Şöyle ki "... diğeri nedeniyle" formu, en öz anlatımla, tek bir nedenden birden çok sonucun ortaya çıkma durumudur. Daha net bir ifadeyle yaşantı içinde her olayın birden çok sonucunun olabileceği; ancak her olayın türü, içeriği ve kapsamı ne olursa olsun tek bir nedenin kaynaklık ettiği haldir. Böyle bir formun yasaları, tek neden-birden çok sonuç ilişkisinde, ancak disipline edilmemiş, ilkeleşmemiş, sistemli olmayan bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Öte yandan "... diğeri sonra" formu ise her olayın kendi başına bir nedeni ve sonucunun olduğu, hatta herhangi bir olaya ait bir sonucun, başka bir olayın nedeni olabileceği bir ilişki zincirini ifade etmektedir. Kuralları belirli, ilkel ve sistemlidir. Dikkat edilmesi gereken önemli nokta "... diğeri nedeniyle" formunda, nedenin aşikâr olmasına rağmen, olayın iç dinamiklerine ve/veya reaksiyonlarına bağlı olarak sonucun öngörülebilirliği

zayıftır.⁷ Diğeri ise dış faktörlerin hem nedene hem de özellikle sonuca müdahalesi söz konusu olabileceğinden, istenen sonuçların elde edilme imkânı daha güçlüdür.

Bu ayrımın nedeni, bilginin hangi düzlemde değerlendirildiği ile ilgilidir. Bilgi, köken düzleminde değerlendiriliyorsa sembolik bir başlangıcı olmayan olup-bitmişlerin alanı olan "... diğeri nedeniyle" formu aktiftir. Şayet sembolik bir başlangıcı olmayan olup-bitmişleri yok saymayıp ama ötekileştiren, sembolik bir tarihten itibaren daha ideal bir yargılamaya dayalı bir analiz söz konusu ise "... diğeri sonra" formu aktiftir. İkinci form; güce, başarıya ve gerçek bir amaca dönüktür; nomolojik ve belirleyicidir. Bu formun bilinen örneği modern bilimdir. Her iki form arasında birbirine bağlı bir ilişki vardır, biri olmadan diğeri olamayacağı bir yakınlık esastır. Çalışmanın sınırları çerçevesinde "... diğeri sonra" formunun ne tür bir bilgi olduğu bu kısa değerlendirmeye sonlandırılıp bundan sonra köken düzleminde "... diğeri nedeniyle" formunun ne tür bir bilgiyi karşıladığı açıklanmaya çalışılacaktır.

N. Öktem, T. Mengüşoğlu, A. Kadir Çüçen, İ. Tekeli, G. İrzık ve D. Pears gibi birçok bilim insanının bu konudaki çalışmaları önemli referans kaynaklarıdır.⁸ Örneğin Öktem, bilgiyi tür bakımından "adi bilgi", "bilimsel bilgi" ve "filozofik bilgi" şeklinde üçe ayırmıştır. Adi bilgi, bilimsel bir sistem ve disiplinle oluşmaktan ziyade rastgele, günlük yaşamın içindeki deneyimlerle oluşan, pratik yaşamın gereksinimlerine göre değişen, duyu verilerine ve düşüncelere dayanan subjektif ve göreceli bilgi türüdür. Gelişigüzel elde edilmeyen, bir yöntem ve sisteme dayanan, her zaman geçerli olup gerçeği dile getiren genel bilgiler bütünü ise bilimsel bilgidir. Bu bilgi türü, ortaklaşa özellikleri olan konulardan objektif sonuçlar çıkarır, her türlü zaman ve yer koşullarında doğrudur, geçerlidir. Filozofik bilgi ise tüm bilgileri içine alan; olay, nesne ve insanların geçmişini, şimdiki anını, geleceğini, derinliğine ve genişliğine her türlü açıdan tüm olarak değerlendirip inceleyen bilgi türüdür (Öktem, 2011, ss. 355-356). Öte yandan Pears da üç bilgi türünden bahsetmektedir: "olguların bilgisi", "tanıma yoluyla bilgi", "şeyleri nasıl yapacağını bilgisi". Bu üç bilgi türü birbirleriyle eşgüdüm içinde bulunan ve her biri aynı derecede önemli bilgi türleridir. Olgu bilgisi, neyin bilindiğiyle; şeylerin nasıl yapılacağını bilgisi ise bir anlamda olgu bilgisiyile ilgilidir. Tanıma yoluyla bilgi de nesnelere tanınması esasına dayanır ve yine olgu bilgisiyile ilişkilidir (Pears, 2004, s. 17). Benzer şekilde Mengüşoğlu da bu tartışmaya beş tür bilgidir bahsederek katılmıştır: 1- İnsanın

⁶ "... diğeri nedeniyle" ve "... diğeri sonra" formları, Serpil Durğun'un Paul Ricoeur: Anlatı Olarak Tarih adlı çalışmasından alıntılanmıştır. Detaylı bilgi için bkz. (Durğun, 2017, ss. 195-196).

⁷ Özellikle D. Hume'un ileri sürdüğü nedensellik ilişkisi ve bu ilişkinin epistemolojik, ahlaki vb. sonuçlarını karşılaştırmak mümkünse de (İltar, 2019, ss. 141-163) böylesi bir karşılaştırmaların geçerli ve tutarlı zemine oturtulması, ancak dönemsel ve düzlemsel parametrelerin dikkate alınmasıyla mümkündür. Kaldı ki bu bilme-bilim-bilgi ilişkisinin köken düzleminin kurulmasında da oldukça önemlidir.

⁸ Bilgi türleri hakkında detaylı bilgi için bkz. (Malmsjö, 1996, ss. 1-11; Tekeli, Özöğlü, Akşit, İrzık, & İnam, 2002, ss. 15-46, 57-62, 156-166; Uçak, 2010, ss. 715-720).

yaşamı boyunca edindiği deneyimler, çevresi ve diğer insanlarla olan etkileşimi sonunda kazandığı somut bilgi olan metod, “hayat bilgisi/doğal bilgi”dir. Bu bilgi, bir yönetime dayanmaz ve diğer bilgi türlerinin kaynağıdır. 2- Belli yöntemlere ve araştırmalara dayanarak üretilen ve sistematik olarak ilerleyen “bilimsel bilgi”dir. Bilimsel bilgi, doğal hayat bilgisinin sadece doğrudan bir uzantısı değil; aynı zamanda bu bilginin temellendirilmesidir. 3- Var olan alanlar ve onların birbiriyle olan ilişkilerini araştıran “felsefi bilgi”dir. Bu bilgi türü var olanı bir “varlık-bütünü” içinde araştırır. Dördüncü ve beşinci bilgi türleri ise sanatın sağladığı bilgi ve din bilgisidir (Mengüşoğlu, 2015, ss. 117-144). Bu açıklamalar eşliğinde “... diğeri nedeniyle” formunu, daha tutarlı ve geçerli bir zeminde değerlendirmek mümkündür.

Bu formda, tek neden ve salt bir erekselliğin ürünü birçok sonuçtan söz edilebilir. Ayrıca bu form; katı bir belirlenmişliğin, yasaya bağlılığın ve bağımlılığın bahis konusu olmadığı bilgi niteliğine sahiptir. Bu bilgi türü, Öktem’in ifadesiyle dağınık olduğundan düzenlenemediği gibi gerçekliğine⁹ rağmen güvenilir değildir ama aksi ispat edilmedikçe de doğru sayılır (Öktem, 2011, s. 355). Nesnelerin tanınması esasına dayanır ve şeylerin nasıl yapılacağına yönelir. Belli yöntemlere ve araştırmalara dayanarak üretilme ve sistematik olarak ilerleme içeriği cılızdır. Ancak diğer bilgi türlerinin kaynağını oluşturur. Bir başka ifadeyle ortaklaşa özellikleri olan konulardan objektif sonuçlar çıkarılabilme; her türlü zaman ve yer koşullarında doğru ve geçerli olan bilgi türü olma vasfından uzaktır. Peki “... diğeri nedeniyle” formu neyi karşılamaktadır?

En öz ifadeyle “... diğeri nedeniyle” formu, olan-olması gereken ilişkisini karşılamaktadır. Deneyimleme, zihinsel tutumlar, düşünsel girişimler gibi tüm bileşenlerin doğrudan veya dolaylı olarak bir araya geldiği kuramdır ve bu kuramda uygulamanın dinamik birliği söz konusudur. Lakin bu birlik, olguların açıklanması noktasında, idealizm ve materyalizm olmak üzere ayrışır ve bu ayrışma “... diğerienden sonra” formunda ortaya çıkar. İşte “... diğeri nedeniyle” formunun köken düzlemine yerleştirilmesinin gerekçesi de budur. Kaldı ki “... diğeri nedeniyle” formunu karşılayan bir diğer öge ise soru-cevap diyalektiğidir. Soru-cevap diyalektiği; insanlığın anlam bağlamlarını kavrama yetisi ile gerçekliğin bilgisini araştırma ve süreklilik ile devingenliğe kontrollü bağımsızlıkla yaklaşım doğaya, evrene dair soru ve sorunlara rasyonalite temelinde yanıtlar arayarak doğrulara ulaşma yöntemi olarak tanımlanabilir. Dolayısıyla soru-cevap diyalektiği, bilgi tarihinin ilk aşaması olan “... diğeri nedeniyle” formunda olgu ve olayların, ne olduğu ve nasıl açıklanacağını yönetmektedir. Arkhe problemine, Platon’un *idea öğretisine*, 15. yüzyıla kadar Orta Çağ’ın sar-

sılmaz otoritesi olan Aristotelyen anlayışa uzanan yolun başlangıç noktasıdır ki felsefi düşüncenin işleyiş sürecinin özünde de bu diyalektik yatmaktadır.

Kısacası köken düzleminde bilgi ve onun formu olan “... diğeri nedeniyle” deneyimlemeden kurama uzanan bilgi (tarihi)nin faaliyet alanıdır. Kaldı ki bilgi tarihinde deneyimden teoriye, teoriden deneyime süregelen bir refleksiyondan bahsetmek mümkündür. Bu zeminde bilgi, bir tarihtir ve bu tarih ilk olarak kendini bu formda ve diyalektikle açığa çıkarmaktadır.

5. Köken Düzleminde Bilme-Bilim-Bilgi İlişkisi (M.S. 4. Yüzyıl Öncesi)

Ateşin ve gücünün kullanılması, tarım tekniğinin bulunması, komünal birlikteliğin oluşması, üretken bir ekonomiye doğru atılan adımlar ve devamında da uygarlıkların ortaya çıkışı, bilme-bilim-bilgi ilişkisinin köken düzleminin vitrinidir. Bu vitrindeki her bir unsur; insanın beslenme, ısınma, güvenlik, korunma gibi ihtiyaçların ve merak dürtüleriyle doğayı öğrenmenin, onu kendi yararına olacak şekilde kullanmanın ötesinde, öğrenilenlerin başkalaştırıldığı bir içeriğe sahiptir. Bu eksenden bakıldığında düzgün taş ve boynuz aygıtlarının kullanıldığı, tarımın keşfedildiği ve hayvanların evcilleştirildiği Neolitik ya da Cilalı Taş Devri (MÖ. 10.000-6.000) ve Tunç Devri (Mısır, Mezopotamya, Hint ve Çin ilk nehir uygarlıkları dönemi) ilk duraktır. Çünkü özellikle tarımın icadıyla toplumsal yaşam ve bu yaşamın maddi esaslarında ortaya çıkan dönüşümler, doğal olarak ekonomik, düşünsel ve inanç alanlarına da yansımıştır. Yani bilme-bilim-bilgi ilişkisinin alanı, insanlığın yeni bir dengeye nasıl ulaştığını göstermektedir. Bu nedenle “bilme”, “bilim” ve “bilgi”nin temasından bahsedebilmek ancak bu üç kavram arasındaki ilişki alanının toplamı olan, toplumsal, ekonomik, düşünsel ve dini yapı ortamında mümkündür. Bu ilişkiyi; yaşam, geçim, düşün ve inanç biçimi olarak dört etken üzerinden kısaca değerlendirmekte fayda vardır.

5.1. Bilme-Bilim-Bilgi İlişkisinin “Yaşam Biçimi”ndeki Yüzü

Bilme-bilim-bilgi ilişkisinin ilk alanı, toplumsal yapı yani “yaşam biçimi”dir. Aristoteles’ten başlayarak birçok bilim insanının kullandığı “yaşam biçimi” ifadesini Şenel şöyle ifade etmiştir (1982, ss. 22-23): Yaşam biçimi, “toplumsal yaşam birimleri’nden (klan, aile, aşiret, köy, kent, ulus vb.) ve ‘yaşam ilişkilerinden’ oluşur. Yaşam ilişkileri ise geçim ilişkilerini kapsayıp onları aşan boyutlarıyla insanlar ile doğa, yaşam birimleri ile üyeleri arasındaki ilişkilerden oluşur.” İlkel topluluklarda avlanılan hayvanlara olan bağımlılık ve üretici olmayan bir ekonomi yaşam biçiminin belirleyicisi olmuştur. Hayvanların avlanılması üzerine kurulu olan sistem, onları besleme, denetleme

⁹ Gerçeklik, düşünceden bağımsız olarak var olan bir durum, olgu veya nesnedir. Bilgi felsefesinin temel kavramları hakkında bkz. (Çüçen, 2001, ss. 35-47).

veya yetiştirme biçiminde faydalanma seviyesinde de-ğildir. Dolayısıyla ilkel toplulukların yaşam biçimi, daha çok insanın beslenme, savunma ve üreme ilişkilerinden ibarettir. Göçebe ve edilgen topluluklarda doğa ile ilişkiler; işbirliği kavrayışının oluşmamasından dolayı düzen-siz, düşmanca ilişkilerin görüldüğü, dışa kapalı, durağan ama eşitlikçi bir yapıya sahiptir (Şenel, 1982, ss. 90-99). Bu nedenle bilme-bilim-bilgi ilişkisinin analiz ortamını, tarımın icadıyla birlikte değerlendirmek daha doğru so-nuçlar sunacaktır.

Tarım, ilkel topluluklardan uygarlıklara geçişte ana et-kendir. Kökler ve yabancı otlar gibi eskiden beri bilinen fakat göz ardı edilen yiyecek türlerinin yanı sıra yeni besin çeşitlerinin aranma gereği, tarımın başlamasının da önemli nedeni olmuştur. Tohum veren otların tespit edilerek ekilip biçilmesi ise tarımsal gelişmeye ivme ka-zandırmış, göçebe yaşama ve avcılığa olan bağımlılık ve onların yarattığı kriz de çözülmeye yüz tutmuştur (Ber-nal, 2009, s. 107; Torrey, 2018, s. 167). Bu süreçte küçük sulama tarımı ile uğraşan neolitik köyler, yerleşik yaşam biçimine geçmişler; orman açma tarımı ile uğraşan ne-olitik çiftçiler ise yarı-yerleşik bir yaşam biçimine adım atmışlardır (Şenel, 1982, s. 213). Önceki dönemde hay-vanların nasıl avlanacağını, bitkilerin nasıl toplanacağını bilmekle yetinen insan, artık bunların nasıl çoğaldıklarına ve nasıl yetiştiklerine odaklanmıştır. Bu durum in-san-doğa arasındaki etkileşimde insanın, canlı doğanın üreme yasalarının bilgisine ulaşabileceğine, onu denetim altına alabileceğine, doğanın zorlu şartlarına karşı yeni ve verimli faaliyetler gerçekleştirebileceğine yönelik gü-ven duygusunu artırmıştır. İnsan, doğaya karşı artık daha özgür ve daha kontrollü bir tavır sergilemeye başlamıştır. Dolayısıyla tarım faaliyetleriyle çok yönlü etkileşimlere açık hale gelen ve daha hareketli yapılara kavuşan geçiş dönemindeki topluluklar, uygar yaşam biçimine geçişte itici güç olmuşlardır.

Geçiş toplumunun birimleri olan köyler, kentlere dönü-şecek biçimde büyümüştür. Bu büyüme yalnızca nicel gelişmeyi değil, daha çok nitel bir değişmeyi ifade etmiş-tir. Değişmeyi sağlayan faktör ise artı-ürün olmuştur. Artı-ürün, hem kent ve kırsal arasındaki ayrımı hem de sınıflı toplum formunu ortaya koyan belirleyicidir. Uy-gar yaşam biçiminde kentler, genelde tapınak çevresin-de oluşturulmuştur ve buralar genellikle surlarla çevrili, tüketen ancak yöneten elit kesimin yaşadığı alanlardır. Sur dışında kalan, sadece üreten ve üretim teknikleri geliştiren alan ise basit köy yerleşimleridir. Dolayısıyla uygar yaşam biçiminin inşa edildiği form, sur içi ve dı-şında oluşan sınıflı toplumdur. Bu toplum, karar verici ve yönlendirici özneleri olan yurttaşlardan (zenginliklerine göre rahipler, tüccar ve zanaatçılar) ve ötekilerden (köle-ler ve serfler) oluşmuştur. Basit köy yerleşim yerlerindeki tarımsal faaliyetlerden elde edilen fazla üretimi, kentler-

de mübadeleye sokan kesim çiftçilerdir. Toplumun bir diğ er sınıfı da kentleri harici tehlikelerden koruyan, dü-zenli silahlı güçlerdir (Taş & Günay, 2015, ss. 143-144). Bu işleyiş, dünyanın birçok bölgesinde hemen hemen aynı dönemlerde ortaya çıkmış farklı uygarlıkların tama-mında görülen toplumsal yapının ya da yaşam biçiminin karakteri ve formunu yansıtmaktadır.¹⁰ Dolayısıyla tarı-mın icadıyla birlikte üretimin ana kaynağı olan toprak, gücün figürü; ona sahip olan da sadece toplumsal yapı-nın değil, ekonomik ve siyasal iktidarın da karar verici-si ve belirleyicisi olmuştur. Tüm bu faktörler etrafında gelişen yaşam biçimi, farklı etkileşimlerin alanı haline gelmiştir. Özellikle yerel tarım nüfusunun gözle görülür sömürü sınırlarını aşmak için kent alanının genişleme-si ve kimi zaman barışçıl ama çoğunlukla çekişmelerin yaşandığı iktidar mücadeleleri, günümüze kadar devam eden çatışmalarla anılacak olan tarihin de ana konusunu oluşturmuştur. Bu, bir anlamda uygarlığın savaşı yarat-tığı anlamına gelmektedir. Toprak-güç ilişkisi, özellikle de imparatorlukların kurulmasıyla yaşam biçiminin hem alanının hem de parametrelerinin konjonktürel olarak değişmesinde ciddi bir etkiye sahip olmuştur.

Sonuç olarak bilme-bilim-bilgi ilişkisinde yaşam biçimi-nin görünürlüğü, yaşam birimleri ve yaşam şekilleri üze-rinde ortaya çıkmaktadır. Tarımla birlikte toprak ve top-rağın kullanımı hem üretim hem de yerleşim alanı olarak gerek insan-doğa gerekse insan-topluluk arasındaki mü-nasebetin yaşam çıkarında ve epistemik bir bütünlükte birleştiğini göstermektedir.

5.2. Bilme-Bilim-Bilgi İlişkisinin "Geçim Biçimi"ndeki Yüzü: Asalak Ekonomiden Üreten Ekonomiye

Geçim biçimi, yaşam biçiminin ne nedeni ne de sonucu-dur; her ikisi de bir arada oluşlarıyla yaşantı tarihinin iki ayrı koludur. Bu durumu ilkel toplulukların asalak, yani üretici olmayan ekonomilerinden itibaren gözlemlemek mümkündür. İlkel toplulukların avcı-toplayıcı yaşam biçiminin ihtiyaç duyduğu basit araç-gereçlerle sınırlı olan üretimleri dışında, yiyecek üretimi adına kayda ge-çecek bir üretkenliklerinden bahsetmek zordur. Çünkü ilkel toplulukların geçim biçimi; iklimsel koşullara, do-ğal çevreye, özellikle de avcılığa ve bu öğelerdeki müspet veya menfi değişimlere bağlıdır. Besin üretimine yönelik beceri, yetenek ve yeterliliğin olmaması ya da en azından sınırlı oluşu, mübadele bilincinin, yani ilkel de olsa ticari algının henüz gelişmediğini ortaya koymaktadır. Bunla-ra göçebe ya da yarı göçebe yaşam biçimi de eklenince geçim biçiminin tanımlayıcısı, bolluğun değil, kıtlığın paylaşımını ifade eden "ortak paylaşım" olmuştur (Şenel, 1982, ss. 84-89). Böylesi bir ekonomi tasarımı, birçok kri-

¹⁰Başta Mezopotamya ve Mısır Uygarlıkları olmak üzere Çin, Hint ve Anadolu Uygar-lıklarındaki yaşam biçimi hakkında detaylı bilgi için bkz. (Bahar, 2007, ss. 58-93, 125-151; Parlak & Caner, 2013, ss. 81-89).

zi de zaman içinde ardından sürüklemiştir.

Doğaya bağlı olan ilkel toplulukların geçim yazgısı, Neolitik Dönemde üretimin başlamasıyla değişmiştir. Toprağın ilkel toplulukların sandığı gibi sadece üzerindeki toprakları toplandı ya da geçici süre konaklanan yer olan dar anlamı, bitkisel ve hayvansal besin üreticiliğinin kaynağı olarak güncellenmiştir. Farklı bir ifadeyle tarımsal üretim ve toprak arasında kurulan bağ, yeni geçim biçiminin ana bileşenlerini oluşturmuştur. Ön dönemin aksine erkeklerin hayvan, kadınların bitki yetiştiriciliği ve uzantıları ile (öğütme, pişirme, çömlek kaplar yapma, örme, dokuma vb.) üretime katılması ise yeni ekonomik yapılanmanın oluşmasında önemli etkiye sahip olmuştur. Emek-ürün arasında kurulan ilişki ve kişilerin kendi ürettikleri ürünler üzerinde hak iddiaları geçim biçiminin yeniden tanımlanmasını gerektirmiştir. Dolayısıyla çalışma, emek, işbölümü gibi terimler, yeni ekonomi ya da geçim biçiminin dilini oluşturmakta ve asalak ekonominin yarattığı krizin nedenlerini dolaylı olarak ortaya koymaktadır.

İlerleyen süreçte önce bakır, daha sonra demir ve altın madenlerinin keşfedildiği Nil, Dicle, Fırat, İndus ve Sarı Irmak kıyılarında ticaretin başladığı Maden Çağında (M.Ö. 6000 - 600) ekonomik yapılanma daha ideal bir forma kavuşmaya başlamıştır. Sulama kanallarının açılması, tekerlekli araba, çömlekçilik, fırınlanmış seramik eşya yapımı vb. daha birçok teknik başarı, yeni bir farkındalık yaratmıştır. Geçim biçimindeki gelişmenin yaşam biçimi üzerine etkisinin, bir başka ifadeyle toplumsal yapı-ekonomik yapı arasındaki yakın ilişkinin insan hayatındaki olumlu etkilerinin ne denli güçlü ve koparılamaz olduğunun ilk kayıtları böylece yaşantı tarihine geçmiştir. İşbölümü ve işbirliğinin geliştirdiği yaşam biçiminin sonucu olan uygarlıkların doğuşu ile üretim-tüketim ilişkilerinin geliştirdiği geçim biçiminin ürünü olan kentleşme, bu farkındalığın görünen yüzüdür. Özellikle demir, altın, kalay gibi metallerin keşfi, kullanımı ve etkileri insanın doğayla etkileşiminin boyutlarını genişletirken ekonomik yapılanmanın bilme-bilim-bilgi ilişkisindeki belirleyici rolü de iyice belirginleşmiştir. Öyle ki zanaatkarın maddenin fiziksel ve kimyasal özellikleri hakkında gelişen bilgisi mühendisliğin; tüccarlar ve madencilerin değerli taş ve maden arayışında olmaları hatta bu uğurda insanların kanlı mücadeleler yaşamaları da günümüz kapitalizminin tarihini inşa etmektedir. Benzer şekilde oyma kanolardan, saz demetlerinden yapılan sallardan, yük taşıyacak seviyede gemilerin yapılmasına varan gelişme, deniz ticaretini önemli hale getirmiş; ekonomik yapılanmanın gelişim seyri her geçen gün yaşantı tarihindeki olgu-olay ilişkisinin boyutunu değiştirmiştir. Deniz yolculuklarında yön bulma, karayı tespit etme gibi sorunlar, hem haritacılığın hem de (takvimden sonraki) uygulamalı astronominin gelişmesini sağlamıştır (Ber-

nal, 2009, ss. 122-127). Doğu Akdeniz'de (Mısır, Fenike, Anadolu, Ege adaları ve Yunanistan) aktif deniz ticaretinin başlamasıyla farklı gelenek, düşünce, inanç, görgü ve görüşlerin harmanlandığı kültürlerarası etkileşim, bir taraftan kavramlarla düşünme ve soyutlama becerisinin filizlenip yayılmasına imkân sağlarken diğer taraftan diplomasi, ittifak, ticari anlaşma, para, borç vb. kavramların insanlık tarihine girişini gerçekleştirmiştir. Görünen o ki gündelik yaşamın ihtiyaçlarının, savunmanın, barınmanın, korunmanın dar, sınırlı ve basit üretimle karşılaşma boyutu olan geçim biçimi, günümüzün gelişmişlik hiyerarşisini kuran ekonomik gücün de atası olmuştur.

Nihai olarak geçim biçimi; bilme-bilim-bilgi ilişkisi sınırlarında, teknik başarıların, yaşam çıkarları ölçüsünde ürüne dönüştürülmesi noktasında önemlidir. O, toplumların yaşam biçiminin ekonomik üretkenliklerle ilişkilendirildiği ve gücün de yaşam ve geçim istikrarıyla ortaya çıkıp belirginleştirildiği bir ilişki düzlemini ifade etmektedir.

5.3. Bilme-Bilim-Bilgi İlişkisinin “Düşün Biçimi”ndeki Yüzü

Dünyanın birçok bölgesinde hemen hemen aynı dönemlerde farklı uygarlıkların doğması, bilme-bilim-bilgi ilişkisine ivme kazandırmıştır. Özellikle Mezopotamya ve Mısır uygarlıkları bunlardan en baskın olanlardır. Bu uygarlıkların matematik, astronomi, kimya, tıp, cebir, aritmetik ve geometri alanlarında yaptıkları katkılar oldukça önemlidir. Örneğin Sümerler, matematik işlemlerinde çarpım tablosu yanında π sayısını da kullanmışlar; Babiller, daha çok cebirsel yaklaşımlarla çemberi 360° olarak, bir saati 60 dakika, bir dakikayı da 60 saniyeye bölerek hesaplamışlardır.¹¹ Ayrıca çok duyarlı gökyüzü gözlemleri yapan Babiller, ay tutulması ve burç haritaları gibi astronomi konularında önemli bilgiler sunmuşlardır. Benzer gelişmelere Mısır uygarlığında da rastlamak mümkündür. Bu iki uygarlığın yanı sıra aktüel yaşamın sorunlarına pratik çözümler aramaktan öteye geçemeyen Çin, Hint, Anadolu ve Ege Havzasında bulunan ve genel olarak Anadolu uygarlıkları olarak anılan Urartu, Hitit, Frigya, Lidya, Girit ve Miken gibi toplulukların da katkılarının olduğunu hatırlatmak gerekir (Gürel, 2001, ss. 46-57). Bu uygarlıkların tümünde tıp, kimya, geometri vb. daha birçok alanda yapılan çalışmalar ve katkılar vardır. Bu katkıların ele alınıp değerlendirildiği birçok eser kaleme alınmıştır. Şu kadarını belirtmek gerekir ki gözlem ve deneylerden elde edilen bilgilerin, mantık ve matematiksel kurgularla açıklanmaya çalışılması oldukça önemli bir gelişmedir. Bu, teori-pratik ilişkisi açısından düşünce tarihine büyük katkılar sağlamıştır.

Öte yandan Yunan düşünce dünyasının ortaya koyduk-

¹¹ Mısır ve Mezopotamya Uygarlıklarında yapılan matematik ve cebir çalışmaları için ayrıca bkz. (Seyhan, 2021, ss. 3-5).

ları ise bu anlamda eşsiz bir birikimdir. Bu birikim, ilk uygarlıkların biliminden tamamen farklı bir içerikle karşımıza çıkmaktadır. Teknik değerlendirmelerden hayli uzak ancak soyut niteliğiyle de oldukça rasyonel olan Yunan bilimi, soyut bilimin doğuşu olarak ifade edilmektedir. Arkhe problemiyle başlayan eleştiri çağı, bu ana kadarki insan-doğa etkileşiminin yanı sıra, yaşam biçimleri arasındaki kültürel temasın da birikimi olarak bilme-bilim-bilgi ilişkisinin, başka bir ifadeyle "biliyorum" denkleminin en önemli durağıdır. Bu süreçte olguların ampirik deneyimlere dayalı açıklama biçimlerine bağlı ve "gerçek nedir?" sorgulamasına odaklı olarak doğa, insanın zihinsel muhakeme yetisine bağlı bir bilgi nesnesi olarak değerlendirilmeye açık hale gelmiştir. Doğa, anlama-anlamlandırma-açıklama dizgesinde, felsefi düşüncenin karşılaştığı mitolojik söylem ve yargılara karşı muhalif tezlerin bilinçli eylem alanına dönüşmüştür. Maddi dünyanın doğasının, rasyonel düşüncenin evren tasarımıyla etkileşimine alan açılmış, felsefenin doğaya ve evrene yönelik soru ve sorunlara rasyonalite temelinde yanıt arama çabasının da karakteri oluşmaya başlamıştır. Bu karakterin inşa ettiği kavramsal çerçeve, kozmosa dair mitolojik söylemlere mesafeli kalmıştır. Çünkü mitoloji, evreni, düzensizlikten hiyerarşik bir düzene geçişin konusu olarak ele alırken arkhe problemi evrendeki düzensizliği, her şeyin kendi içinde ve kendinde birleştiği, bütünleştiği bir yapı olarak sorunlaştırmıştır. Dolayısıyla "hiçten, hiçbir şey çıkmaz" mantalitesine dayalı olarak varlığın ilk neden soruşturması, hylizoist ve panteist zemin ile maddeci kavrayışta kendini ortaya koymuştur. Bu süreçte filozof da kavramsal dizaynın mimarı ve nesnel bilgi arayıcısı olarak karşımıza çıkmıştır. Bunlardan ilki olan Thales (MÖ 624/623-548/545) ilk felsefi önermeyi ileri sürmüştür: "Her şeyin arkhesi, su'dur". Bu önerme, şey(ler)-akıl arasında nesnel ilişki kurarak "gerçek nedir?" sorusuna maddi dünyada cevaplar aramanın iletisi olmuştur. Devamında İyonyalı diğer filozoflarla (Anaksimandros, Anakismenes, Herakleitos, Anaksagoras) birlikte bağımsız sorgulama şuuru, eleştirel aklın çizgisine iyiden iyiye çekilmiştir. Evrenin tanrıların müdahalesi veya tasavvuru olmadan nasıl oluştuğu ve işlediğine dair İyonya Okulu'nun sunusu, belirsizliği ve tamamlayıcı olmayan zaaflarıyla dikkat çekmiştir. Bu zaafların somut bir şey ortaya koymasındaki eksiklik ve yetersizliği, nicelik ve sayının felsefeye dâhil edilmesini gerektirmiştir. Özellikle Pisagor ve Demokritos'un öğretileri, bu durumu toparlamakta önemli bir etkiye sahip olmuştur¹². Bu, felsefenin düşünce tarihindeki tarihsel rolünün belirlenmesi ve belirginleşmesi açısından önemlidir (Bernal, 2009, ss. 167-194). Sofistlerden itibaren insanı merkeze alan sorgulama biçimi, Sokrates, özellikle de Platon ve Aristoteles'le¹³ bilme-bilim-bilgi ilişkisinin Orta Çağ'a

kadar olan zeminini kurmuştur.

Sonuç olarak bilme-bilim-bilgi ilişkisinin bu cephesi, insanın ve insana dair her alanın kurulumunda merkezileşmiştir. Saiklerini, insanın var olma ve varlığını sürdürebilme içgüdülerinden alan; verilerini, insan-doğa etkileşiminden toplayan ve gücünü "ard görü"- "an görü"- "ön görü" bağıyla ören köken düzlemi; "bilgi, güçtür" anlayışının kökeni, "biliyorum" denkleminin ve tarihinin bileşenlerinin rasyonel zemini olmuştur. Bu zemin, kimi zaman olan haliyle, kimi zaman harici etkenlerin müdahaleleriyle karşımıza çıkan, kimi zaman tanrılaştırılan kimi zaman da eleştirilerin öznesi olan bilim ve bilgi tarihinin kurucusu olmuştur.

5.4. Bilme-Bilim-Bilgi İlişkisinin "İnanç Biçimi"ndeki Yüzü: Tanrı İstemi

İnsan, duysal ve duygusal özellikleriyle inanma ihtiyacı hisseden bir varlıktır. İnanç, insanın üstesinden gelemediği, çözüm üretmediği, sınırlı varlık olduğunun bilincine vardığı son nokta, olağanüstü çaresizliğinde başvurduğu duygusal tutumdur. Doğanın insanın kontrolünde olmadığı, insanın duygu ve düşüncelerini olumsuz yönde etkileyen olayların yaşattığı ruh halleriyle baskılandığı dönemlerde inanç, sığınacak limandır. Din ve büyü de bu ihtiyacın sonucudur. Malinowski'nin aktarımında Lévy-Bruhl'e göre ilkel insan, çevresini ussal olarak değil, mistik olarak kavramaktadır (Malinowski, 1990, s. 16). Malinowski de bu iddiayı "ne kadar ilkel olursa olsun, dinsiz ve büyüsüz halk yoktur" şeklinde desteklemiştir (1990, s. 7).

İnsanın, olguları doğal, doğa-dışı ve doğa-üstü¹⁴ üç kategoride birbirine eklemleyerek sınıflandırması, büyüü ve dini yaşantı tarihinde iki önemli etken olarak karşımıza çıkarmaktadır. Gerek din gerekse büyü, doğa-üstü kategorisinde, insanın doğayla olan mücadelesi içinde deneyimin çıkış yolu sunmadığı durumlarda aktifleşmişlerdir. Din, doğayla mücadelesinde insanın korunma güdüsüne, büyü ise etki edebilme hevesine yönelik olmuştur. Bir başka ifadeyle madde âleminde büyü, belli bir amaca yönelik araçların pratiğidir. "Büyücünün hedefi veya dürtüsü erktir. Doğayı, koşulları ve diğer insanların yaşamlarını kontrol etmek her türlü büyüün ardındaki güçtür. Garip olan şey, büyüün hedeflere ulaşmak için kullanılan araçlar ve hedeflerin bazen aşırı şişirilesidir" (Burton & Grandy, 2005, s. 51). Din ise kendi içine kapalı ve kendi içinde hedefleri olan bütünü temsil etmiştir ve Tanrı bu temsilin zirvesinde yer almıştır.

Armstrong'un aktardığı kadarıyla P. Wilhem Schmidt'in *Tanrı Fikrinin Kökeni* (1985) adlı eserinde, insanların birden çok tanrıya tapmaya başlamadan önce tek Tanrıya inandıklarını ileri sürmüştür. Ona göre insan, Tanrıya

¹² Detaylı bilgi için bkz. (Bernal, 2009, ss. 181-188; Denk, 1998, ss. 55-67; Gürel, 2001, ss. 64-66).

¹³ Detaylı bilgi için bkz. (Tağman, 2018, 179-190; Tağman, 2018, 85-106; Lloyd, 2014,

68-89, 121-141; Topakkaya, 2014, 47-83).

¹⁴ Detaylı bilgi için bkz. (Burton & Grandy, 2005, s. 52).

tüm güçlü duygularıyla yakarıyor, onun kendilerini takip ettiğini ve hata yaptıklarında da cezalandıracağını düşünüyordu. Dolayısıyla tektanrıcılık insanoğlunun doğanın zorlu koşulları ve evrenin gizemine karşı geliştirmiş olduğu en eski düşünceydi. Zamanla Ulu Tanrı, yerini pagan panteonlara (çoktanrıcılığa) bıraktı (Armstrong, 2018, s. 25). O halde mitolojik belgelerle de ortaya konulduğu üzere, insanın yeryüzü macerasıyla birlikte doğayı anlama çabasına eşlik eden belki de en önemli kavram, Tanrı'dır. Tanrı, yaşamın her birimindedir; onun lütfü bereket, gazabı ise felaketlerle sonuçlanır. Örneğin tarımsal üretimin gelişmekte olduğu dönemlerde Ana Tanrıça kültü, insan yaşamını dönüştüren bereketin kutsallığını yansıtan bir tasavvur olarak özel bir örnektir. Ayrıca Mısır'daki güneş tanrısı "Ra"nın veya Mezopotamya'daki Tanrı "Utu/Şamaş"ın kendi toplumları üzerindeki etkisi de oldukça fazla olmuştur. Yaşam üzerinde tanrıların etkilerinin insanlarda yarattığı psikolojik dönütlerle tanrılar; rüzgâr, deniz, güneş, yıldızlar vb. güçlerle ilişkilendirilmiştir. Güneşin doğuşu ve batışına yüklenen anlamlar ya da Mezopotamyalılarda olduğu gibi güneşe, insanları korumanın ve adaletin tesisi gibi görevler yüklenmesi bunu göstermektedir (Aygün, 2017, s. 81; Black & Green, 1992, s. 182). İnsanın kavrayış sınırları içinde zamana ve mekâna çekilen, nesneleşen Tanrı(lar) ya da tanrısal varlıklar da bir başka örnektir. Gökler, kehanetler, tanrıları içeren göksel cisimlerin tezahürü, özelliği ve gelişimi gözlemlenerek spesifik gök işaretlerinin anlaşılmasına çalışılması da bu nedendir. Sümerlerde gök tanrısı "An" ile yeryüzüne tekabül eden eşi "Ki"; Hititlerde fırtına ve gökyüzü tanrısı olan "Teşub ve Taru"; Frigyalılarda güneş tanrısı "Sabazios" ve ay tanrısı "Men" bunlardan bazılarıdır (Armstrong, 2018, ss. 30-31). Dolayısıyla gerçekleşen her doğa olayı, bir tanrıya atfedilerek birçok tanrının var edildiği bir inanç biçiminden bahsetmek mümkündür. Yeryüzündeki her şey, tanrıların dünyasındaki bir şeyin tekabülü, tezahürüdür. Bu sistem, yaşam biçiminin her alanında var olmuş, hatta yönlendirici olma gücünü de sahiplenmiş bir inanç biçimini ortaya koymaktadır. Nietzsche bu durumu şöyle özetlemektedir (2014, s. 197): "İnanç ve tanrı istemi, bir toplum veya bir insanda en yüksek erdemleri bir varlıkta simgeleştirme ve cisimleştirerek en yüce olanı temsil etme arzusundan kaynaklanır."

Görüldüğü üzere inanç biçimi, insanın refah, mutluluk ve beklentilerinin sürekliliği ve tanrısal korku karşısında doğadan edinebildiğini koruma için tanrıları memnun etmek amacıyla düşünce ve davranışlarının ruhsal bir baskıya, içgüdüsel bir zorunluluğa dönüştüğü bir sistemi ifade etmektedir. İbadet yerlerinin inşası, dini ritüeller, ayinler vb. uygulamalarla dinin resmileşmesinin ve insana dair her sahaya konumlanmasının gerekçeleri de bu eksende denetlenebilir. Böylece doğa görünüştekinin;

din, büyü ve tanrı ise gizemin alanı olmakta, bu nedenle "biliyorum" denklemi de daha kompleks bir hale dönüşmektedir.

6. Sonuç

M.S. 4. yüzyıl öncesiyle sınırlandırılan bu çalışma, dönemsel koşullar dikkate alınarak insan-doğa etkileşimiyle başlayan "biliyorum" tarihinin ilk kesitini oluşturmaktadır. Bu tarihin köken düzlemi, bilme-bilim-bilgi ilişkisi üzerine kurulan denklemin ürünüdür. Denklem her bir bileşenin, yani bilme, bilim ve bilginin kendine özgü dinamiklere sahip olduğu ve bu dinamiklerin yaşamsal çıkar paydasında gelişmeye ve değişmeye uğradığı anlaşılmaktadır. Bu durum, bileşenler arasındaki temas ve/veya yakınlık düzeyini belirlediği gibi, her dönemin kendi içinde değerlendirilmesi gereken hem kavramsal hem düzlemsel hem de ilişki boyutunun olduğunu göstermektedir. Çünkü insanın doğayla olan mücadelesinde her bir kavramın içeriği ve kapsamı, insanın farklı etkileşimleriyle güncellenen bir niteliğe sahiptir. Ancak güncellemeyi, yok etme ya da yeniden yaratma anlamından ziyade, koşullara göre güçlenerek devamlılığını sağlama olarak değerlendirmek daha uygun ve makul bir yaklaşım olacaktır. Öyle ki ortaya çıkan göstergeler, bileşenler arasındaki ilişkiyi maruz kalma değil; canlı ve aktif olarak anlamak gerektiğini göstermektedir. Bilme-bilim-bilgi üçlemesinin bir ilişki tasarımına dâhil edilmesi ve bu ilişkinin ortaya koyduğu sonuçlar itibarıyla süreç içerisinde bu üç bileşenin birinin diğerine evrilme ya da diğerini yok sayma durumunu değil; aksine birbirlerine kaynaklık ettiklerini, arka plan oluşturduklarını ortaya koymaktadır. M.S. 4. yüzyıl öncesi üç kavram arasındaki ilişkinin gerek yaşam ve geçim gerekse düşünce ve inanç biçimlerinde ortaya çıkan sonuçları da bu yöndedir. Yani gelişme ve değişme, bileşenlerin bir araya gelerek ortak bir düşünce düzleminin kurulmasının itici gücüdür. Nihayetinde köken düzlemi modelini inşa eden fikri altyapı da bunu tespit etme amacına yöneliktir.

Bilme-bilim-bilgi ilişkisinin insana dair tüm maddi ve manevi yapısal bileşenler ortamında tespit edilebileceği ve değerlendirilmesi gerektiği görülmektedir. Yerleşik yaşam öncesinde "biliyorum"; doğaya karşı korunma, gündelik hayatın ihtiyaçlarını giderme, insanın varlığının devamlılığını sürdürmeye bağlı basit araç-gereç üretiminden ibaret olup dağınık ve systemsiz bir bilgi bütünlüğünden oluşmaktadır. Edilgen ve durağan bir yaşam biçimi, üretimden uzak, tüketime dayalı asalak geçim biçimi ve bereketin Tanrıların hoşnutluğuna, felaketin insanın hatalı eylemlerine bağlı olduğu inanç biçimi, "biliyorum" tarihinin yazıya bağlandığını göstermektedir. Tarımın icadı ve kullanıma başlanmasıyla bu yazgının değişmeye başladığı ve bilme-bilim-bilgi ilişkisinin de

üst yapılanma etrafında güncellendiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bilme-bilim-bilgi ilişki denklemi; toplumsal yapı (yerleşik hayat, köy, kent, işbölümü, sınıflı toplum gibi sosyolojik edimler), ekonomik yapı (teknik, taşımacılık, metallerin keşfi ve üretimde kullanımı, para, art-ürün), düşün-kültür (doğa felsefesi ve varlığın ilk neden problemi) ve inanç sisteminin (çoktanrıcılık, büyü, totem gibi kavram ve problemler) üzerine inşa edilmektedir.

Sonuç olarak M.S. 4. yüzyıl öncesi "biliyorum", insanoğlunun doğayı ve evreni anlama, anlamlandırma ve bilme-bilim-bilgi ilişkisi ekseninde de açıklama sürecidir. Bu süreç doğaya egemen olma gayesiyle olgunlaşan ve "bilgi, güçtür" iletişiyle zirveye ulaşan bir tarihtir. Bu tarih, bir anlamıyla Sokrates'in "doğurtma" yöntemi olarak adlandırdığı insanın neyi, ne kadar bildiği hakkında farkındalık oluşturma çabasına benzer bir kavrayışın tarihidir. Burada Sokrates'teki gibi insanın, aslında sandığından daha çok şeyi bildiğini varsaymayı haklılandırma amacı söz konusu değildir. Nihai olarak "biliyorum"; yalın kat bilme, bunlar arasında kurulan tutarlı bağlar, bu bağların rasyonel zeminde işlenmesi ve yargıda bulunma dizgesinden ibarettir. Bu nedenle "köken düzlemi modeli"nde "biliyorum", bilim ve bilgi tarihinin bütünü nü temsil eden soyağacıdır.

Kaynakça

- Agarwal, A. (2017). Knowing "Knowledge" And "To Know": An Overview of Concepts. *International Journal of Research-Granthaalayah*, 5(11), 86-94. <https://doi.org/10.5281/zenodo.1068217>
- Andresen, L., Boud, D., & Cohen, R. (2000). Experience-based learning. İçinde G. Foley (Ed.), *Understanding Adult Education and Training* (2., ss. 226-240). Australia: Allen & Unwin.
- Aristoteles. (1996). *Metafizik* (2.; A. Arslan, Çev.). İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Aristoteles. (2017). *Politika* (F. Akderin, Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Armstrong, K. (2018). *Tanrı'nın Tarihi* (6.; O. Özel, H. Koyukan, & K. Emiroğlu, Çev.). İstanbul: Pegasus Yayınları.
- Asadi, S. K., Seresti, R. A., & Nashli, H. F. (2017). Technology and Innovation in Prehistoric Period (En version). *Archaeology of invention and innovation*, 1-17. Tehran, Iran. 08.06.2021. <https://www.researchgate.net/publication/333645455>
- Aygün, V. (2017). Eskiçağ Mezopotamyası'nda Tanrı Algısı. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 79-93. <https://doi.org/10.18506/anemon.295492>
- Bahar, H. (2007). *Eskiçağ Tarihi Ders Notları*. Konya: Mesa Fotokopi.
- Bernal, J. D. (2009). *Tarihte Bilim* (2.; T. Ok, Çev.). İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Bishop, S. R., Lau, M., Shapiro, S., Carlson, L., & v.d. (2004). Mindfulness: A Proposed Operational Definition. *Clinical psychology: Science and practice*, 11(3), 230-241. <https://doi.org/10.1093/clipsy/bph077>
- Black, J., & Green, A. (1992). *Gods, Demons, and Symbols of Ancient Mesopotamia*. London: The British Museum Press. 15.07.2021. <http://library.lol/main/10C-30948987C4180717FBE772BC7554F>
- Burke, P. (2018). *Bilgi Tarihi Nedir?* (T. Sivrikaya, Çev.). İstanbul: İslık Yayınları.
- Burton, D., & Grandy, D. (2005). *Büyü, Gizem ve Bilim- Batı Uygarlığında Okült* (Y. Tokatlı, Çev.). İstanbul: Varlık Yayınları.
- Cevizci, A. (2002). İçinde *Paradigma Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Chalmers, A. F. (1999). *What is this thing called Science?* (3.). Indianapolis / Cambridge: Hackett Publishing Company, Inc.
- Cleeremans, A., Destrebecqz, A., & Boyer, M. (1998). Implicit learning: News from the front. *Trends in Cognitive Sciences*, 2(10), 406-416. [https://doi.org/10.1016/S1364-6613\(98\)01232-7](https://doi.org/10.1016/S1364-6613(98)01232-7)
- Çüçen, A. K. (2001). *Bilgi Felsefesi*. Bursa: Asa Kitabevi.
- Denkel, A. (1998). *İlkçağ'da Doğa Felsefeleri* (2.). İstanbul: Öznet Yayınları.
- Durğun, S. (2017). Paul Ricoeur: Anlatı Olarak Tarih. *Beitülhikme An International Journal of Philosophy*, 7(1), 165-204. Geliş tarihi gönderen <https://app.trdizin.gov.tr/makale/TWpNeE5qRTVPUT09/paul-ricoeur-anlati-olarak-tarih>
- Frensch, P., & Rünge, D. (2003). Implicit Learning. *Current Directions in Psychological Science*, 12(1), 13-18. <https://doi.org/10.1111/1467-8721.01213>
- Gürel, A. O. (2001). *Doğa Bilimleri Tarihi*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Iltar, E. K. (2019). David Hume'un Ahlak Anlayışının Epistemik Temelleri Üzerine Bir İnceleme. İçinde A. U. Hacıfevzioğlu (Ed.), *İnsan, Toplum ve Siyaset: Felsefi Sorgulamalar* (ss. 141-160). İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Jaspers, K. (1997). *Felsefe Nedir?* (3.; İ. Z. Eyuboğlu, Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Kalergi, R. von C. (2021). *Teknik Apolojisi Teknoloji Felsefesinin Doğuşu* (R. Demir, Ed.; Bekir Sıdkı Bey, Çev.). İstanbul: Muhyayel Yayıncılık.
- Keseroğlu, H. S. (2005). Kütüphanenin Tözü: Tarih Öncesi Dönemde Bilgi. *Türk Kütüphaneciliği*, 19(3), 297-307. 22.07.2021 <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tk/issue/48945/624324>
- Levi-Strauss, C. (1994). *Yaban Düşünce* (T. Yücel, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Lloyd, G. E. R. (2014). *Aristoteles* (A. Kayapalı, Çev.). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Malinowski, B. (1990). *Büyü, Bilim ve Din* (S. Özkal, Çev.). İstanbul: Kocabalı Yayınevi.
- Malinowski, B. (2016). *Bilimsel Bir Kültür Teorisi* (D. Uludağ, Çev.). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Malmisjö, A. (1996, Ağustos 14). *Information Seeking Behavior and Development of Information Systems: A Contextual View*. 1-11. Tampere.
- Mengüşoğlu, T. (2015). *İnsan Felsefesi*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Mutlu, A. P., & Mutlu, M. E. (2017). Öğrenme Deneyimi Tasarımı. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*,

- 3(1), 39-76. 25.08.2021. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/auad/issue/34114/377379>
- Nietzsche, F. W. (2014). *Tanrı Öldü: Tanrı Ölmüştür ve İnsanlar Dünya'da Yapayalnız Kalmıştır*. Ankara: Yason Yayınları.
- Nişanyan Sözlük. (t.y.). İçinde Deneyim. 20.09.2021. <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/deneyim>
- Öktem, N. (2011). Antik Yunan Felsefesi. *Journal of Istanbul University Law Faculty*, 39(1-4), 353-413. 12.07.2021. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuhfm/issue/9115/114083>
- Parlak, B., & Caner, C. (2013). *Anadolu Uygarlıkları ve Türkiye'nin Yönetim Tarihi*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Pears, D. (2004). *Bilgi Nedir?* (A. Güçlü, Çev.). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Petersen, E. N., Muckadell, S. de C., & Hvidtfeldt, R. (2016). What should we demand of a definition of 'learning'? İçinde A. Qvortrup, M. Wiberg, G. Christensen, & M. Hansbøl (Ed.), *On the Definition of Learning*. Denmark: University Press of Southern Denmark. 19.08.2021. <https://www.sdu.dk/book+chapters/chapter+2>
- Ronan, C. A. (2003). *Bilim Tarihi- Dünya Kültürlerinde Bilimin Tarihi ve Gelişmesi* (3.; E. İhsanoğlu & F. Günergun, Çev.). Ankara: TÜBİTAK Yayınları.
- Seyhan, İ. A. (2021). Antik Mısır'dan Orta Çağ İslam Dünyası'na Kısa Matematik Tarihi. *Üniversite Araştırmaları Dergisi*, 4(Özel Sayı), 1-12. <https://doi.org/10.26701/uad.977492>
- Şenel, A. (1982). İlkel Topluluktan Uygar Topluma-Geçiş Aşamasında Ekonomik Toplumsal Düşünsel Yapıların Etkileşimi. Ankara: A.U. S.B.F. Basın ve Yayın Yüksek Okulu Basımevi. 01.10.2021. <https://dspace.ankara.edu.tr>
- Tağman, S. E. (2018a). Bilimsel Açıklamanın Felsefi Temelleri Bağlamında Aristoteles'in Dört Neden Kuramı. *Dört Öge*, (13), 85-106. Geliş tarihi gönderen <http://www.nobelyayin.com/dortoge>.
- Tağman, S. E. (2018a). Bilimsel Açıklamanın Felsefi Temelleri Bağlamında Aristoteles'in Dört Neden Kuramı. *Dört Öge*, (13), 85-106. 14.09.2021. <http://www.nobelyayin.com/dortoge>.
- Taş, S., & Günay, E. (2015). Antik Çağ Toplularının Özellikleri, Geleneksel Statüleri ve İktisadi Yapıyı Belirleyen Kurumları. *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(2), 141-166. 12.10.2021. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/107867>
- Tekeli, İ., Özoğlu, S. Ç., Akşit, B., Irzık, G., & İnam, A. (Ed.). (2002). *Bilgi Toplumuna Geçerken Farklılaşan Bilgiye İlişkin Kavram Alanı Üzerine Bazı Saptamalar*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları 3.
- Topakkaya, A. (2014). *Sistemik Felsefe Bağlamında Platon-Aristoteles Karşılaştırması*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Torrey, E. F. (2018). *Beynin Evrimi ve Tanrıların Ortaya Çıkışı* (2.; E. Aktaş, Çev.). İstanbul: Paloma Yayınevi.
- Uçak, N. Ö. (2010). Bilgi: Çok Yüzlü Bir Kavram. *Türk Kütüphaneciliği*, 24(4), 705-722. 23.11.2021. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tk/issue/48858/622489>
- Whitehead, A. N. (2017). *Doğa Kavramı* (S. Çalıcı & S. Köse, Çev.). İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım.
- Ziman, J. (2000). *Real Science What It Is, and What It Means*. Cambridge, United Kingdom: Cambridge University Press.